

Тетяна Свердан

ХРИСТИЯНСЬКА МОРАЛЬ І НАРОДНА ФІЛОСОФІЯ У ПРИСЛІВ'ЯХ, ЗІБРАНИХ ІВАНОМ ЮГАСЕВИЧЕМ

У статті проаналізовано вплив християнської моралі на світогляд українців і вербалізацію цього впливу у прислів'ях українців Підкарпатської Русі, зібраних Іваном Югасевичем і записаних 1809 р. в одному з його календарів.

Ключові слова: прислів'я, християнська мораль, народна філософія.

Татьяна Свердан

Христианская мораль и народная философия в пословицах, собранных Иваном Югасевичем

В статье проанализировано влияние христианской морали на мировоззрение украинцев и вербалізацію этого влияния в пословицах украинцев Подкарпатской Русі, собранных Иваном Югасевичем и записанных в 1809 г. в одном из его календарей.

Ключевые слова: пословица, христианская мораль, народная философия.

Tetiana Sverdan

Christian morality and national philosophy in the proverbs collected by Ivan Yuhasevych

The article analyzes the influence of Christian norms on the worldview of the Ukrainians and the verbalization of the influence, especially in the proverbs of Ukrainians of Carpathian Ruthenia, collected by I. Yuhasevych and included in 1809 in one of his almanacs.

Key words: proverb, Christian morality, national philosophy.

*Прислів'я є голосом люду,
а ще більше – голосом Бога.
Англійська мудрість.*

Кожен, хто уважний, помітив, що сьогодні люди все частіше повертаються до цінностей пращурів: масово „докопуються” до свого генеалогічного коріння, шукають допомоги у різних знахарів і народних цілителів, цікавляться старовинними речами і майже забутими ремеслами, а популярні письменники, співаки підтримують (чи здобувають) собі славу, вдало (чи не завжди) пересипаючи тексти „давніми” словами або час від часу осучаснюючи якусь народну пісню. І це не дивно, оскільки (відома істина!) немає нічого кращого, як добре забуте старе. Тим більше, коли йдеться про мову, що найтрепетніше зберігає безцінні скарби людської думки й досвіду загалом і національної ідентифікації зокрема; а особливо, коли йдеться про таку форму мовотворчості народу, як прислів'я, у яких найбільш багатогранно викристалізовано розум етносу, світогляд, історію, побут, етичні та моральні настанови, до яких варто прислухатися, утілюючи в життя.

Сила прислів'їв – у їх повчальному характері, що власне й використовували усі народи, зокрема українці, у певних життєвих ситуаціях, в етнопедагогіці, що використав і Іван Югасевич-Склярський (1741 – 1814), який титулом (заголовком) тієї частини свого календаря, у якій умістив зібрані 1809 року в південному Підкарпатті народні приповідки, що „служили ... як середник просвічення” [2, с. 6], виразно задекларував просвітницький дух тогочасної Європи і дидактичну мету своєї праці: „Общая присловія Во Товариствѣ Неукихъ, Время, И Чась Єсть Молчати и Глаголати”. Сьогодні – у час деморалізації, зокрема й українського суспільства, нівеляції справжніх цінностей – якраз пора „глаголати” тими словесними істинами, які віками прописані у підсвідомості й мали би входити в сучасну свідомість, переконуючи: своя мудрість – не гірша, ніж чужа (ба! здебільшого краща, адже – своя та ще й перевірена не одним поколінням).

Попри те, що зібраних І. Югасевичем прислів'їв небагато (всього 370 одиниць, 3-поміж яких, за сучасними науковими критеріями, не всі є прислів'ями), дослідження і популяризація їх *на часі* з кількох міркувань: перша причина – дидактична – вказана вище.

По-друге, за умови інтенсивного розвитку віртуальної словесності й становлення суспільства мережових структур (і при цьому модно-захопленому студіюванні вербальних особливостей цього процесу), у час суцільної неологізації, зокрема тотальної „англізації”, в потоці світових досліджень мов крізь призму діалогу культур (чи діалогу в культурі) (див., приміром: [5; 7; 9; 11]) важливо не загубити жодної краплини власної, у нашому випадку – української, мови та її діалектів. Говірка, якою І. Югасевич записав приповідки, „належить до землинсько-ужанського наріччя” ([2, с. 8]), а джерелом цих записів, за словами І. Панькевича, який 1937 року знайшов їх і першим опублікував, „були приповідки народні. Свідчить про це передовсім їх форма, а головню двочленна симетрія речень, ритмічна піддержка, римований двовірш, а теж і мова. За народне джерело його приповідок свідчать і однозвучні паралелі, які находимо у збірнику галицьких приповідок Івана Франка, а між ними находяться і такі, що *відомі лише в карпатських околицях* (курсив наш. – Т. С.)” [там само].

По-третє, знову ж таки, за словами І. Панькевича, які читаємо як нагально-своєчасні, „в кожному разі Югасевич виходить як перший збирач приповідок в українській літературі взагалі, а зокрема на південному Підкарпатті... Тим то і заслуговують вони на видання...” [там само]. Додамо, що не лише тим: поряд із надзвичайно цінними перевиданнями в Україні збірок М. Номиса та І. Франка нове українське видання тематично різнопланових приповідок І. Югасевича, які наразі знаходяться у Слов'янській бібліотеці в Празі як раритетний дарунок доктора І. Панькевича, посяде гідне місце і доповнить мозаїчну картину дотепного народного слова, народної моралі та характеру. Безумовно, у цій збірці зауважуємо не лише суто автентичні образні одиниці, находимо й приповідки біблійного походження, і словацькі чи мадярські запозичення, але це не применшує цінності збірки, яка так чи інакше є фіксацією живого мовлення і світоглядних засад українців Підкарпатської Русі.

Перевидання збірки на часі, але наразі *мета* нашої студії – аналіз прислів'їв (приповідок), зібраних І. Югасевичем, в аспекті фіксації у них впливу християнських настанов на світосприйняття українців, на творення ними власної філософії буття земного і життя небесного.

„Християнська мораль виробила специфічну систему цінностей, згідно з якою всі людські якості, риси характеру та вчинки класифікуються як позитивні чи негативні” [4, с. 69]. З позицій християнських (та й загальнолюдських) поняття суспільної моралі так само ґрунтується на зіставленні світоглядних категорій добра і зла (доброго і недоброго/поганого). Українські прислів'я загалом і ті, що зібрав І. Югасевич, зокрема виразно відображають таке зіставлення, називаючи чесноти і злодіяння, подаючи характеристику вдачі людини чи її вчинків, фіксуючи уявлення про честь, гідність і вираження суспільної пошани.

Так, приміром, переконання українців в екзистенції Божих чеснот – віри, надії, любові – сконденсовані у таких виразах: *Бог є над нами, між нами і наш Отець: так і цим прислів'ям який початок, такий хай буде кінець* (2, с. 9) (орфографію і пунктуацію ілюстративного матеріалу змінено відповідно до чинного правопису української мови); *Богу, церкві і країні ... вірно служи, так будеш завжди благохвальний муж* (2, с. 10); *З обраними обраним будеш: і з нечестивими нечестивим будеш* (2, с. 14) – порівняймо ще кашубське *Chto s Boga zacina, ten s Boga konczy* [13, с. 102]; *Чоловік знемагає, а Бог допомагає* (2, с. 24); *Чоловік розмишляє, а Бог розставляє* (2, с. 10). Багато з аналізованих

одиниць фіксують тверду віру народу в те, що Бог усе бачить, усе знає і за всі вчинки кожному відповідно відплатить (порівняймо й кашубське: *Ryki pora, ryki czas, bo Bóg wiedzno widzy nas* [13, с. 107]): *Як ти Богу, так тобі Бог* (2, с. 10); *Многі фітлі Бог карає на віки* (2, с. 23); *Хто ходить по своїй волі, упаде до неволі* (2, с. 24); *Яке життя, така смерть* (2, с. 14), а *Особливе чесне життя є до неба вождь* (там само). Віру в покуту як божу, так і людську, зауважуємо у прислів'ях: *Який помагай Біг, такий здоров будь* (2, с. 24); *Який увігнаний, такий випхатий* (там само); *Як міряєши, так назад міряно дістанеш* (2, с. 16); *Лукавий не будь перед Богом і людьми: так солодко пройдеши життя і дні* (там само) – у цих одиницях ще й обсервовано підсумовування Ісусом десяти Божих заповідей: „Люби ближнього свого, як себе самого”, тобто, чини з людьми так, як хочеш, щоб чинили з тобою [1].

Але українці не були б українцями, якби часом не пожартували навіть на теми сакрального (утім, на такі теми жартують і представники інших народів, більше того, деякі дослідники виокремлюють жарти з „набоженською” тематикою як окремих вид ідіом (див., приміром: [8; 10])). У цьому випадку „спрацьовує” народна філософія земного, практичного буття, яка не завжди збігається з християнськими настановами життя духовного, небесного (до слова, це зовсім не означає, що християнську мораль відкинуто): *Надійся в Бозі і в мушні* (гаманці. – Т. С.: тут і далі пояснення діалектизмів подаємо за коментарями І. Панькевича, зробленими на сторінках виданої ним збірки, а також укладеними як Словник діалектизмів у кінці збірки на с. 26) *на дорозі* (2, с. 10); *Три речі в житті чоловіку служать: Бог, розум і мушна пенязами* (грішми. – Т. С.) *повна* (2, с. 22); *Надія і спання жури станя* (2, с. 17); *Боска воля, а наша сваволя* (2, с. 10); *Треба неба, але живши треба й хліба* (2, с. 17); *Боже, коли мені дав зуби, дай же мені й хліба* (2, с. 10).

Цікаво, що, якщо віра у Божественну силу здебільшого є твердою і непохитною, то потреба довіри до людей (віра у людей), як правило, сумнівна: *І своїй сорочці не вір* (2, с. 21); *Всякому слуху не віруй, краще випробуй і довідайся* (там само); *Кожному не вір, бо тебе урве, як звір* (2, с. 11); *Коли пташку імають, весело їй співають. А коли її уложать до клітки, там сидить у зимі і в літі* (2, с. 20). Зауважуємо також досить багато випадків вербалізації людської зневіри, песимізму (а може, навпаки, віри у долю, даровану Вищими силами): *Хворобі не найдеш ліка, коли маєш іти до віка* (2, с. 23); *Од смерті не мож сперти* (2, с. 21); *Кривда правду перемаже, якщо добрий нічого не може із злими порадити* (2, с. 15); *Нещастя на гладкій дорозі прийдеться* (2, с. 17); *Щастя малою мірою міряється* (2, с. 24); *Нещастя на коні, а щастя на коритнянці* (рід черепахи. – Т. С.) (там само); *Щастя нещастю сусіда* (там само); *Легко до біди упасти, але тяжко з неї вийти* (2, с. 9); *Хоть сонце зайде, а біда біду найде* (2, с. 21) і зовсім „оптимістично”: *Біда біду переживе, одна мине, друга буде* (2, с. 9).

Широкий тематичний спектр з-поміж аналізованих прислів'їв пов'язаний із вербалізацією необхідності дотримання Божих заповідей і уявлень про людські чесноти, пропаговані християнською релігією. Кількісно в цьому плані переважають прислів'я, які закликають не заздрити і жити з мінімальними матеріальними запитами, але максимальними духовними потребами (дев'ята і десята заповіді [1]), наприклад: *Много не пожадай, так будеш багатий: бо не кождий багатий у Бога прийнятий* (2, с. 17); *Ліпше йти на сухоїдення з радістю, ніж на тельця вгодованого з гнівною злістю* (2, с. 16) – зауважуємо тут асоціативний перегук із біблійним *золотим тільцем* – ідолом, якому поклонялися іудейські племена [Вих. 32:8]; у сучасній українській мові досить продуктивною є номінативна сполука *золотий тілець* у значенні „золото, гроші; влада золота і грошей”, зафіксована, зокрема, академічним фразеологічним словником із маркуванням *книжне* (6, II, с. 895); *Ліпша своя шата* (одежа. – Т. С.) *платана, ніж людська хватана* (2, с. 16) – нашаровування ще семи ‘злодійство’ – сьома заповідь: „Не

укради” [1]; злодіїв засуджують також висловом *На ярмарку бувають троякі люди: одні продають, другі купують, треті дармо беруть* (2, с. 25).

Оптимістично-гумористичне ставлення українців до злиднів обсервовано у таких одиницях: *Гойже, гойже, по збоїщу у цундравім* (обдертому. – Т. С.) *кабатищу* (верхній одяг. – Т. С.): *у якому працювала, у такому танцювала* (2, с. 26); *Коли буде, іскелтується* (втратиться. – Т. С.), *а як не стане, то ся зайде* (там само); *Там, де нічого немає, ані украдуть, ані загине, ані вовк не візьме* (2, с. 22); *Чого ніт* (немає. – Т. С.), *того не треба* (2, с. 15). Проте, з іншого боку: *Добре і на горбі, коли є децо у торбі* (2, с. 13); *Добра пасха, коли при ній є шолдар* (шинка. – Т. С.) *і ковбаска* (2, с. 26); *Добра капуста, коли от солонини не пуста* (2, с. 14) тощо – тобто, абсолютно „здорова” філософія, помірковане ставлення до життєвих реалій: немає – то й немає, але, якби було, то не зашкодило б.

Засудження заздрості й скупості як людських вад (гріхів) досить виразно відображено у таких прислів'ях: *Жалива пече, а вогонь палить: така заздрість і скупість скупого давить* (2, с. 13); *Христос на землі понизився на брак, а у скупого честі не має жебрак* (2, с. 23) – цікава паралель: максимальна самопожертва і нездатність зробити для когось елементарної поступки, найдріб'язковішої послуги. Про скупість і прагнення до власних вигод як негативні риси характеру і поведінки людини, засуджувані християнською мораллю, українці говорили і говорять до сьогодні ще й у такий спосіб: *Кожна рука до себе крива* (2, с. 20); *До себе довга, а від себе коротка рука* (там само); *Ближча сорочка від кожуха* (2, с. 21); *Хто скэпий, тот не глупий* (2, с. 21); *Так радо дає, якби йому здорові зуби рвали* (2, с. 20); *На тобі, небоже, що мені не може* (2, с. 17) – в сучасному мовленні не гоже; порівняймо ще російське: *На (вот) тебе, боже, что нам негоже* (12, с. 38) і чеське: *Vezmi si to, už to nechcete* (там само) – впадає в око варіювання компонента на позначення адресата у цих одиницях (хоча загалом усі ці вирази, безперечно, абстраговані): первісний компонент *Боже* зберігся у російському виразі, звертання ж у такий спосіб до Бога для українців, можливо, видавалося надто грубим, а словниковий фонд дав змогу для цього прислів'я дібрати римований відповідник *небоже*, який є менш претензійним, проте семантично більш вирашним у цьому вислові, у чеському ж вислові взагалі експліцитно відтворюємо найбільш нейтральний компонент *ти*.

Чисельними є і прислів'я, у яких піднесено важливість праці й засуджено таку людську ваду, як лінь (не дивно, оскільки для українців як осілого народу праця споконвіку була основним засобом до існування і джерелом статків): *Хто хоче децо мати: пізно лягати і треба рано вставати* (2, с. 24); *За лежання не дають ані їдіння* (2, с. 16); *Коли будеш мати цифровані* (мережані, мальовані. – Т. С.) *боки, не будеш мати грошами мішки повні* (2, с. 9); *Кому короткі руки, тому голі боки* (2, с. 15); *Труд і праця – дома плаца* (плата. – Т. С.) (2, с. 22); *Як робиш, таку плацу схопиш* (2, с. 20); *Більша праця – більша плаца, менша праця – менша плаца* (2, с. 19) або *Яка праця – така плаца* (там само) – загальновідомий світовий закон трудових відносин; *На терню не родяться яблука* (2, с. 22); *Хто не робить, лихим гонить* (2, с. 20) – тут прослідковуємо міфологічну рефлексію образу зла (чорта); *Хоч до Росії підеш – і там робити мусиш* (2, с. 23) – цікаве уявлення про Росію як про далеку землю і край, де добре живуть; *Од хліба недопеченого і од фелчара* (фельдшера. – Т. С.) *неученого своє здравіє храни* (2, с. 10) – досить актуальне застереження, у якому виразно підкреслено, що якісна праця ґрунтується на добрій науці, на сумлінному навчанні, яке ніколи не шкодить, навіть якщо людина не працює за фахом (на Буковині жартівливо кажуть: *Науку за плечима не носити*, або *Добре все знати, та не все робити*). Порівняймо ще: *Бидла служать до плуга і до воза: ти собі тото бери добре до носа, же мало знати не єсть доста, аще хочеш стати чесно до крилоса* (2, с. 10) – отже, навчання дає можливість краще влаштуватися в житті, тобто, служити в церкві (хоча *Не каждый дячок має усе повний горщок* (2, с. 14)), або ж просто бути чесною

людиною і, значить, з чистим сумлінням заходити до Храму Божого й претендувати на життя вічне після відходу з цього світу: *Не каждий, итося учить, може бути священик, пан або чернець, але може бути чесний чоловік, у церкві добрий півець, чтець* (2, с. 14).

Досить жорстко засуджували українці п'ятику, що зауважуємо і в прислів'ях, зібраних І. Югасевичем: *Не сануї п'яницю, але на него за часу бери палицю: газдині подаї качулку, а сам хоп його за чулку* (2, с. 20) – отже, охоту до п'ятики дозволено „відбивати” у прямому розумінні цього слова – тілесними покараннями; *Голова од вина і много пива крива, од паленки буває нога храма, а про скупість рука – каліка* (2, с. 11) – тут засудження двох гріхів: п'ятики і скупості; *Вино і паленка зашалить* (зробить дурним. – Т. С.) *чоловіка, але п'ючи воду будеш при розумі* (2, с. 10); *От ізбиточного напою барзо голова шумить, прото між людьми битка і звада кипить* (2, с. 17); *Не треба було ти на корчмі пити, так тепер не мусів бись платити* (2, с. 15) – на основне значення цього виразу нашаровується ще додаткова сема ‘марнотратство’; *Хто пропиває, шкідливо дні ізбиває* (2, с. 20); *Кортель* (перегородка у корчмі, за якою продають горілку. – Т. С.), *п'яниця і ликварда* (лійка. – Т. С.) – *тоті собі суть рідні браття* (2, с. 15); *Хворого піст, п'яного молитва, а сонного пенязей читання недалеко од себе одстоять* (2, с. 23) – сема ‘марність, непотрібність дії через неякісний результат’. Несподіваною є впевненість у тому, що *На корчмі не глядай попа, але хлопа* (2, с. 15) – зазвичай в українських прислів'ях відображені не зовсім доброзичливі відгуки про попів, зрештою і саме слово *пип* в українській мові набуло зневажливих конотацій, на відміну від позитивно конотованих слів *священик, отець, духівник* і под.

Однією з найголовніших людських чеснот є поміркованість у висловлюваннях, і, навпаки, великим гріхом вважають у християнстві марнослів'я, пліткування, наклепи („Не свідкуй ложно на ближнього твого” – восьма заповідь Божа [1]). Ці уявлення вербалізовані у таких прислів'ях: *То єсть цнота над цнотами, держи язик за зубами* (2, с. 24); *І ти цить, і я цить – кожний своєю бідою сит* (2, с. 24); *Не говори, що не знаєш, бо собі сам язик присядеш* (прикусиш. – Т. С.) (2, с. 11); *Так тихо будь, як вош під коростем* (2, с. 22); *Ти у другого млині мелеш* (2, с. 17). Про підлабузництво говорять так: *Хто лстивий у склепі, той не буде у небі* (2, с. 16). Хоча з іншого боку: *Хто мастить, той їздить* (там само) і *Ласкаве теля і три корови виссе, а мирхаве ані одну ні, і тим собі шкодить* (2, с. 22).

Надзвичайно вагомими для кожного українця були власна гідність і честь, суспільна думка, пошана і повага від людей (до сьогодні більшістю наших дій керує міцно вкорінений стереотип: „Що люди скажуть?”). Бачення такого пошанівку, розуміння того, яку людину можна поважати і за що можна поважати, зафіксоване у низці аналізованих прислів'їв, наприклад: *Не виставкуй, де не маєш діло, бо тя світ ізненавидить зіло* (дуже. – Т. С.) (2, с. 11); *Добре ся честовати, доки люде честують* (2, с. 24); *Честуй ся, докля тя громада честує* (там само). Отже, основний принцип – „хай тебе похвалять інші, але не хвалися сам”, бо *Хвали до повали, а із нічого ніч* (ніц) (2, с. 23); *Хваста маста, баба Настя* (там само). І ще – цілком справедливо: *Хто чести не має, ані сто ковачів йому не прикує* (2, с. 24).

Як бачимо, прислів'я, зібрані Іваном Югасевичем і вперше опубліковані Іваном Панькевичем, як зрештою і всі прислів'я, є добрим і перспективним матеріалом для різнопланових досліджень, оскільки „представляють епоху, причому в особливому ракурсі – з акцентом на перцептивних тонкощах породженої семантики лексикалізованого виразу, нюансах соціально значущих для певної доби конотацій” [3, с. 32]. Такими конотаціями у попередніх століттях були віра, надія, любов, добро, чесність, порядність, взаємоповага і самоусвідомлення своєї значущості як Людини. Непогано було б, якби такими християнськими й загальнолюдськими поняттями як основними життєвими

принципами керувався і сучасний соціум. Для цього основними виховними підвалинами як у сім'ї, так і в навчальному закладі мають бути сотні разів апробовані настанови типу *Вовк на зуби, кінь на ноги много тримають, віл на роги, а заєць обходить лови: ти ж уважай на науку і на цноти* (2, с. 11); *Аще право справуючися добре учитися* (у широкому розумінні: вчитися правильно жити. – Т. С.) *будеш, тим перед Богом славу, а людьми благу похвалу добудеш* (2, с. 22).

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена Українського Біблійного товариства. – Ukrainian Bible; United Bible Societies. – 296 с.
2. Панькевич І. Збірка народніх південно-карпатських приповідок Івана Югасевича з р. 1809 / Іван Панькевич // Науковий Збірник Товариства „Просвіта” в Ужгороді. – Т. VI. – Ужгород, 1929. – 26 с.
3. Синельникова Л. Роль социальной мотивационной базы в формировании семантики фразеологизированных новообразований и расширения пространства паремии / Лара Синельникова // Parémie narodů slovanských II: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 10. – 11.11.2004 / Odpov. redaktorka Jana Raclavská. – Ostrava : OU FF, 2005. – S. 31-38.
4. Суховій О. О. Людина як суспільна істота у фразеології ораторсько-проповідницького жанру (на матеріалі рукописних казань кінця XVII ст. Варлаама Ясинського) / Суховій О. О. // Ukrajinstika na prahu nového století a tisíciletí. Problémy jazyka, literatury, kultury: Sborník příspěvků 1. Olomoucké sympozium ukrajinstů „Ukrajinstika na prahu nového století a tisíciletí. Problémy jazyka, literatury, kultury” 15 – 17 listopadu 2001 / Hlavní redaktor prof. Josef Anderš, DrSc. – Olomouc : UP FF, 2001. – S. 66-73.
5. Фаріон І. Англомовний наступ в українській дійсності / Ірина Фаріон // Сучасність. – 2000. – № 3. – С. 150-157.
6. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – Кн. 1 – 2. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
7. Эпштейн М. О виртуальной словесности. – 2002. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/journal/netcult/98-06-10/epstyn/htm>.
8. Čermak F. Frazeologie a idiomatika / František Čermak // Filipec J., Čermak F. Česká lexikologie. – Praha, 1985.
9. Dialog w kulturze / Red. M. Szulakiewicz, Z. Karpus. – Toruń, 2003.
10. Grygerková M. České vtipy s náboženskou tematikou jako druh frazémů / Marcela Grygerková // Parémie národů slovanských II: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 10. – 11. 11. 2004 / Odpov. redaktorka Jana Raclavská. – Ostrava: OU FF, 2005. – S. 201-206.
11. Hsadanie ekvivalentnosti 1. – Prešov, 2003.
12. Stepanova L. Rusko-českí frazeologický slovník / Ludmila Stepanova / Vykonní redaktor PRDr. Jan Gregor, Phd. – Olomouc: UP FF, 2007. – 878 s.
13. Treder J. Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porywnawczym) / Jerzy Treder / Komitet Redakcyjny: Handke K., Labuda G., Makowska K., Wksierski J. – Wejherowo: Muzeum piśmiennictwa i muzyki kaszubsko-pomorskiej w Wejherowie; Towarzystwo przyjaciół ziemi Wejherowskiej, 1989. – 312 s.